

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯЛАНИШНИНГ АЙРИМ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК УСУЛЛАРИ

*О.Ғ.Давлатов, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият
институтини “Педагогика ва психология” кафедраси доцент
вазифасини бажарувчиси, педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация

Ушбу мақолада – ўқувчи-ёшларда учраб турадиган психологик муаммолар ҳамда педагоглардан талаб этиладиган педагогик-психологик вазифалар бўйича фикр-мулоҳазалар баён этилган.

Калит сўзлар ва тушунчалар: шахс, миллий ғурур, ахборот, ахборот хуружи, психологик ҳимоя механизм, интернет.

В этой статье дается обзор психологических проблем, с которыми сталкиваются студенты, а также педагогических и психологических задач, которые требуются учителям.

Ключевые слова и понятия: личность, национальная гордость, информация, информационная атака, механизм психологической защиты, интернет.

This article gives an overview of the psychological problems students face, as well as the pedagogical and psychological tasks that teachers need.

Key words and concepts: personality, national pride, information, information attack, psychological defense mechanism, Internet.

Сўнгги йилларда мамлакатда психология соҳасида педагог кадрларни тайёрлаш ҳамда амалиётчи психологлар фаолиятини қўллаб-қувватлашга оид бир қатор ишлар амалга оширилди.

Ҳозирги кунда мактабгача таълим тизимида 2 503 нафар, халқ таълими тизимида 14 272 нафар педагог-психолог кадрлар фаолият олиб бормоқда.

Олиб борилаётган ишлар кўламига қарамасдан соҳада зудлик билан бартараф этилиши талаб этиладиган қатор муаммолар сақланиб қолмоқда(1).

Дарҳақиқат, очиқ ахборот коммуникацияси жараёнида ёшлар онгига таъсир этаётган ёт ғояларга қарши ҳимоя воситаларини ишлаб чиқишдан аввал ёшларнинг ижтимоий ҳулқида кўзга ташланадиган энг муҳим ҳолатлардан бири ташвишланиш, нимадандир чўчиш ва шу туфайли ижтимоий муносабатлардан ўзини олиб қочишга интилиш ҳисларини намоён бўлишидир. Чунки агар, психологик ҳимоя ҳолатининг моҳиятидан келиб чиқадиган бўлсак, бу шахс ички кечинмаларини ифодаловчи шундай ҳолатки, унда одам ички руҳий мўтадилликни асраш учун ўзидаги хавотирланиш, қўрқув ва ҳадиксирашларини босишга, улардан халос бўлишга интилади.

Психологик ҳимоя – шахсни турли салбий таъсирлардан асрашга, психологик дискомфортни бартараф этишга хизмат қилади. Шундай

ҳолатларда инсон одатда шахслараро муносабатларда ўзини бошқачароқ тутадиган бўлиб қолади. Бундан кўринадикки, инсон психологик ҳимоя механизмларига эҳтиёж сезади. Психологлар ҳимоя механизмларига одатда қуйидагиларни киритадилар:

- очиқ ҳиссий-кечинмаларни босиш, кўтармасликка уриниш;
- рад этиш – номақбул маълумотни очиқ рад этиш, қўшилмаслик;
- проекция – ўзидаги ҳиссиёт ва кечинмаларни ташқи объектларга кўчириш орқали пайдо бўлган ҳолатнинг сабабларини ташқаридан қидиришга мойиллик;
- идентификация – ўзини ахборот эгасига ўхшатиш, унинг ўрнига ўзини кўйиш орқали қадриятларни рад этиш ёки танқидсиз ўзлаштириш;
- регрессия – илгари ҳаётида, масалан, ёшлигида бўлиб ўтган қайсидир воқеаларга қайтиш, уларнинг яхши ва маъқулларини яна хотирада тиклаш ва ҳулқда қайтариш орқали ўзида психологик ҳимоя ёки оқловни ташкил этиш;
- ёлғизланиш – жамиятдан ўзини олиб қочиш, ўзидаги ўзгаришларни бошқаларга билдирмасликка интилиш, айрим ёшлар ўқишга бормай қўядилар;
- рационализация – мулоҳаза ва фикр юритиш орқали ўзида ҳимоя инстинктларини пайдо этиш;
- конверсия – мулоқотдаги қандайдир тўсиқлар ёки барьерларни олиб ташлаш учун кутилмаган усулларни қўллаш, масалан, хавотирли информацияни юмор билан алмаштириш йўли [2].

Очиқ ахборот хуружлари вазиятида ёшларнингнинг ўз-ўзини ҳимоя қилишини бошқаришда қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

Биринчидан, ҳар бир ўқувчи учун мустақил фикр зарурлигини таъкидладик. Мустақил фикрга эга бўлган инсонгина ўзига нисбатан қаратилган яхши ёки ёмон маълумотнинг моҳиятига етиши ва унга нисбатан адекват реакция кўрсатиши, ҳимоя механизмларини ишга солиши мумкин. М.Қуронов таъбири билан айтганда, мустақил фикрга мустақил (эркин, озод; тобе бўлмаган, алоҳида) – ихтиёри ўзида бўлган; тобе, қарам бўлмаган каби маъноларидан келиб чиқиб қарашимиз лозим. Бунда ўзганинг ёрдамисиз ёки раҳбарлигисиз, ўзича фикр юритиш, яшаш тушунилади. Ёшлар шунга қодирми? Уни шунга ўргатяпмизми? [3].

Иккинчидан, ёшлар турли ёт ва бемаза ахборот хуружларига берилмаслиги учун биз уларда миллий ғурурни тинмай тарбиялашимиз ва бунда умумтаълим фанлари ҳамда тарбиявий мулоқотлардан оқилона фойдаланишимиз зарур. Масалан, мустақиллик йилларида қўлга киритилган қатор ютуқлар: боболаримизнинг мубороқ номлари, миллатимизнинг азалий шарафи тикланди; дунё ўзбек халқининг инсоният цивилизациясига қўшган ҳиссасини тан олди; Тошкент 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти деган юксак шарафга сазовор бўлди. Буларнинг барча-барчаси ёшлар учун буюк ибрат вазифасини бажаради ва уларни очиқ фикр алмашинувига чорлаш

орқали миллий ғурурни уйғотади. “Янги замоннинг янги тушунчалари” тахлилига эътибор қаратар экан,

М.Қуронов миллий ғурур тушунчасининг моҳиятини қуйидаги тарзда содда ва тушунарли ёритиб берган: “Миллий ғурур – ўқувчининг ёшига мос равишда ўз халқининг кадр-қимматини билиши, иззатлаши; унинг маданияти, маънавияти, иқтисодиётида қўлга киритган ютуқлари, хизматлари, бой меросини билиши ва ана шу юксак миллий маданий ютуқларга мос бўлишга, уларни бойитишга интилишини ўз ичига олади. Бироқ, миллий ғурур стихияли ривожланиб, ўз-ўзига танқидий қарашдан ажратилса, унда ўз миллатини бошқалардан устун қўйиш, миллий манманчилик каби салбий натижалар бериши мумкин. Шунинг учун ҳам миллий ғурурни махсус, яъни яратувчан мақсадларга қаратиб, танқидийликни камтарлик билан уйғунлаштирган ҳолда шакллантириш керак” [4]. Миллий ғурурнинг аҳамияти ҳам ана шунда, бундай фазилатга эга ёшлар нотўғри ғояларга, жумладан, ахборот хуружларига тобе бўлмайди.

Учинчидан, миллий ғурури бор инсонда иймон, инсоф ва диёнат тушунчаларини шакллантириш мумкин. Чунки инсон қалби билан боғлиқ бу кадриятлар Интернет ва очиқ ахборотлар оламида адаштирмайдиган “компас” ролини ўйнайди. “Интернет шундай ўрмонки, унда компасиз юриб бўлмайди”. Интернетда уюм-уюм ахборот “ахлатлари” борлигини эътироф этиш зарур. Гарчи Интернет ахлоқий жиҳатдан бетараф восита саналса-да, ундан шу вақтга қадар тўпланган маданий меросни сақлаш мақсадида ҳам, унга путур етказиш мақсадида ҳам фойдаланиш мумкин.

Тўртинчидан, профессор-ўқитувчилар томонидан айтиладиган ҳар бир сўзнинг аниқ мўлжалли бўлишини таъминлаш зарур. Ўқитувчи томонидан қуйидаги фикр мунтазам такрорлаб турилиши зарур: “Ахборот қандай бўлишидан қатъий назар, у қабул қилувчи инсоннинг измида бўлиши, унинг манфаатига хизмат қилиши керак”. Бунинг учун ёвуз ниятли, ёт ғояларни тарғиб этувчиларнинг асл ниятларини, улар сайъ-ҳаракатларининг оқибатлари нима билан тугашини ҳар бир дарснинг ташкилий қисмида эсга солиб туриш лозим.

Шундай қилиб, ахборот хуружларига қарши туришнинг педагогик-психологик йўллари ҳар бир ўқитувчига етказиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун қуйидагиларни ёдда тутиш лозим:

аслида атайлаб таъсир этишга мўлжалланган хабарни шахс дарров қабул қилмайди. Чунки, биринчидан, унда илгаридан психологик ҳимоя мавжуд ва иккинчидан, ҳар қандай янги нарсанинг сингиб кетишида муайян ахборот тўсиқлари ҳам бўлади;

бундай шароитларда “учинчи шахс таъсири” рўй беради. Унинг маъноси – “бу хабарга ҳамма ишонаверсин, менга таъсир қилмайди”, деб ўйлайди шахс, лекин маълум маънода шу фикр таъсирида у ахборот таъсирига тушиб қолган бўлади. Айтилган фикрни ўзи учун ҳар эҳтимолга қарши ҳаёлидан ўтказди;

ишонтирувчи чақириқларга, масалан, реклама орқали етказилаётган хабарларга ёш болалар жуда ўч бўлади ва айнан улар ота-онани кўндиради. 90% оналар айнан реклама қилинган маҳсулотларни болаларига харид қилиб олиб беради. Худди шундай “Интернетга” уланиш, уйда замонавий компьютерга эга бўлиш фикри ҳам болалардан чиқади, бунга ота-онани кўндирадилар ҳам. Бу маънода ёшлар энг ҳимояланмаганлар тоифасига киради;

хабарнинг асл мақсади аслида маълумот бериш эмас, балки ишонтириш эканлигини тушуниш керак. Одамнинг маълумотлилик даражаси қанчалик юқори бўлса, унинг турли хабарларга ишонқирамай муносабатда бўлиши ҳам юқори бўлади. Лекин хабарга ишонқирамай қарашимиз бизнинг уни қабул қилишимиз ёки қилмаслигимизни билдирмайди. Яъни агар биз очикчасига талаба-ёшларга “бу ахборот манбаига ишонманглар, улар атайлаб ёлғон маълумот бермоқда” десак, бу нарса уларнинг шу турли ахборотни қабул қилмасликларини кафолатламайди. Лекин “огоҳлантирилган одам курулланган, муҳофазали бўлади” деган тамойилдан келиб чиқиб, биринчи огоҳлантиришдан сўнг, яна ўз фикримизни фактлар билан асосласак, улардаги иммунитет кучлироқ бўлади. Лекин шуни назарда тутиш лозимки, огоҳлантириш муддати ҳам роль ўйнайди. Масалан, тадқиқотларда бир hafta аввал огоҳлантиришнинг таъсири узоқроқ муддатдан кўра камроқ эканлиги маълум бўлган ёки уйда ҳоли, қулай шароитда қабул қилинган таъсир билан одамлар орасида, кўпчиликнинг ичида ёмон хабарни қабул қилиш фарқланади, чунки ёлғиз уйдаги таъсир скептизмни кучлироқ намоёиш этиши кузатилган. Иккинчи томондан, бевосита ахборотни қабул қилиш арафасидаги огоҳлантиришларга қарши аргументлар ишлаб чиқиш вақтини камайтиради, ундан сал аввалроқ огоҳлантириш эса инсон миясида маълумотни қайта ишлашга имкон беради;

таниш нарсалар ҳақида маълумотга эга бўлган одамни ишонтириш тезроқ амалга ошади. Лекин самарали тактикалардан бири – ахборот каналлари орқали берилаётган маълумотларни ортикчасига жамият манфаатларига зид эканлиги, уларнинг адолатсиз, худбинларча узатилаётганлиги, нималаридир қонунга хилоф эканлигини қайд этиш мумкин. Яъни, ўқитувчи очик тарзда ўз норозилигини баён этиш, тарғиботчи фикрига қарши эканлигини айтиши мумкин. Бу ҳолат ҳам аудиторияни ўйлашга мажбур этади.

Яна ўзига хос стратегиялардан бири – очик ахборот манбалардан кетган маълумотни, ундаги айрим фактларни тан олишдир. Масалан, дарҳақиқат, мактаб дарсликларининг айримларини сифати талаб даражасида эмаслигини, маҳаллалардаги баъзи фуқароларда ижтимоий бефарқликнинг мавжуд эканлиги ва аниқ далиллар билан камчиликларни бартараф этилиши йўллари хусусида ўз фикрини айтиш.

Бундан ташқари, ўқитувчига хос бўлган усуллардан бири – ўз қарашларига нисбатан иккиланиш позицияси борлигини очик тан олиш:

“Балки мен ноҳақдирман, лекин бу масалада шундай асосларим бор эди...”, деб “тарafdор” ва “қарши” асосларни келтириш.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, юқорида таҳлил қилинган ҳамда келтирилган фикр-мулоҳазалар барчаси айрим ёшларимизнинг маънавий оламини шакллантиришга тўсқинлик қилаётган омиллар ҳисобланади. Айни пайтда қайд этишимиз лозимки, улар энг муҳим омиллар ҳам бўлмаслиги мумкин. Гап масаланинг қўйилиши, шундай муаммонинг мавжудлиги ва у муайян даражада миллий ривожланишимизга ҳалақит қилаётгани хусусида кетмоқда. Албатта, кенг жамоатчилик бундан баҳобар. Агар барчамиз ҳамжихатликда мавжуд муаммони ҳал этишга бел боғласак, унинг уддасидан чиқамиз.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Психология соҳасида кадрларни тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш ва жамиятда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида” 07.06.2019 йилдаги. N 472-сонли қарори.
2. Малкина-Пых И.Г. Техники козитивной терапии и НЛЛ. – М.: «Эксмо», 2004. – С.21-24.
3. Қуроноу М. Болам бахтли бўлсин, десангиз (ота-оналар учун). – Т.: «Маънавият», 2013. – Б.120.
4. Қуроноу М. Болам, бахтли бўлсин десангиз... (Ота-оналар учун). – Т.: «Маънавият», 2008. – Б.153.